

Samotne macierzyństwo i polityka społeczna, pod red. Marka Rymszy, Instytut Spraw Publicznych, Warszawa 2001, ss. 466.

Omawiana publikacja powstała w wyniku realizacji projektu *Polityka samotnych matek i ich rodzin w Polsce w okresie transformacji ustrojowej*, prowadzonego w Instytucie Spraw Publicznych. Temat ten jest trudny i pomijany w badaniach, a problemy rodzin niepełnych nie znajdowały się, jak dotąd, w centrum dyskusji publicznych nad polityką społeczną. Intencją zespołu badawczego było podjęcie próby opisu zjawiska, sytuacji prawnej i pomocy społecznej rodzinom samotnych matek w Polsce. Tym trzem zagadnieniom poświęcono poszczególne części pracy, w których zamieszczono rozdziały odpowiadające zakreślonymu tematowi. Na końcu publikacji znajduje się obszerna bibliografia (s. 451-466).

Na część pierwszą publikacji (*Samotne macierzyństwo w Polsce*, s. 33-165) składa się pięć opracowań. Tekst Marioli Raclaw-Markowskiej (*Sytuacja materialno-bytowa rodzin samotnych matek*, s. 33-96) poświęcony jest określeniu definicji rodzin samotnych matek. Autorka wskazała na trudności pojawiające się w wyodrębnieniu i diagnozowaniu różnych kategorii niepełności rodziny. W wyniku przeprowadzonych analiz danych statystycznych GUS stworzyła ona obraz statystycznej samotnej matki, który jest wykorzystywany także przez kilku autorów omawianej tu publikacji.

„Statystyczna samotna matka to kobieta, która najczęściej:

- tworzy jednorodzinne gospodarstwo domowe bez osób trzecich (ponad 80% rodzin samotnych matek),
- mieszka w mieście (w 1995 r. 3/4 samotnych matek mieszkało w mieście),
- posiada jedno dziecko (w 1995 r. 62% samotnych matek miało jedno dziecko) w wieku 7-24 lat,
- ma 39-49 lat (w 1995r. ponad 66% samotnych matek było w tym wieku),
- ma wykształcenie średnie lub zasadnicze zawodowe (w 1995 r. ponad 67% samotnych matek posiadało ten typ wykształcenia, przy czym ponad 41% – średnie),

- jest mężatką lub rozwódką (w 1995 r. ponad 66% samotnych matek było mężatkami),
- pracuje w sektorze publicznym (głównie) lub prywatnym, w zawodach nie związanych z rolnictwem (w 1995 r. blisko 55% samotnych matek – głów rodziny pracowało poza rolnictwem),
- mieszka samodzielnie, najczęściej w mieszkaniu kwaterunkowym, zakładowym i spółdzielczym lokatorskim (w 1994 r. tak mieszkało około 60% samotnych kobiet w wieku 18-59 lat)” (s. 70).

Mariola Raclaw-Markowska uważa, że samotne matki są grupą dynamicznie przyrastającą. W świadomości społecznej bycie samotną matką nie kojarzy się z ubóstwem i oczekiwaniem pomocy. To sprawia, że doświadczamy braku struktur społecznych, które pomogłyby w rozwiązywaniu problemów, jakie niesie zjawisko samotnego macierzyństwa.

Biorąc pod uwagę skonstruowany przez M. Raclaw-Markowską portret samotnej matki z dziećmi na utrzymaniu w następnym rozdziale (*Portrety samotnego macierzyństwa*, s. 97-122) Mariola Raclaw-Markowska, Maria Środoń, Marek Rymśa wypracowali cztery „obrazy” samotnego macierzyństwa. Na podstawie analizy danych i dostępnej literatury przedmiotu przedstawili „obrazy” samotnego macierzyństwa: samotne macierzyństwo „z wyboru”, samotne macierzyństwo „z przypadku”, „nieposzukiwane” samotne macierzyństwo, „nie całkiem” samotne macierzyństwo. Podobnie jak M. Raclaw-Markowska wskazali na błędną politykę społeczną państwa realizowaną wobec samotnych matek. Sprowadza się ona w istocie do przyznawania okresowych i celowych lub gwarantowanych zasiłków. Autorzy stwierdzają, że podstawowa różnica pomiędzy tymi zasiłkami polega między innymi na tym, że zasiłki celowe i okresowe mają bardziej charakter jałmużny. Zasiłek okresowy gwarantowany traktowany jest przez samotne matki jako świadczenie im należne. Na podstawie dostępnej literatury Autorzy prognozują, że w najbliższym czasie można spodziewać się nasilenia zjawiska niepełności rodziny i związanego z nim zwiększenia obciążenia społecznego i ekonomicznego.

W kolejnym rozdziale znajdującym się w tej części pracy (*Kategorie samotnych matek. Analiza statystyczna*, s. 123-133)

przedstawiona została przez Joannę Ciecieląg metoda analizy skupień, która jest jedną z technik statystycznej analizy wielowymiarowej i pozwala na dokonanie typologii i podziału kategorii samotnych matek. Dokonane przez Autorkę badania uprawniają ją do wyróżnienia trzech kategorii samotnych matek. Pierwsza to matki w wieku około 27 lat życia, mieszkające głównie w gospodarstwach wielorodzinnych¹. Kategoria druga to wdowy i rozwódki około 48 lat, a trzecia kategoria to kobiety w średnim wieku około 38 lat, głównie rozwódki będące głową rodziny i wychowujące więcej dzieci niż kobiety z pozostałych grup.

Kolejne opracowanie (*Uwarunkowania aktywności zawodowej samotnych matek*, s. 153-165) ma charakter statystyczny i poświęcone jest problematyce aktywności zawodowej samotnych matek, a jego celem było wyodrębnienie zespołu cech społeczno-demograficznych samotnych matek i ich gospodarstw domowych, które zwiększają prawdopodobieństwo podjęcia pracy zarobkowej. W wyniku przeprowadzonych badań stwierdzono, że stworzenie matce możliwości dalszego kształcenia się i zapewnienie opieki nad dzieckiem podczas jej nieobecności w domu są czynnikami ułatwiającymi jej realizację aktywności zawodowej.

W drugiej części pracy (*Sytuacja prawna rodzin samotnych matek w Polsce*, s. 167-269) dokonano analizy ustawodawstwa w zakresie prawa podatkowego, prawa pracy i ubezpieczeń społecznych oraz prawa socjalnego.

Sławomir Legat w swym opracowaniu (*Samotne macierzyństwo w prawie podatkowym*, s. 169-199) dokonał analizy polskiego systemu prawa podatkowego i wskazał na rozminięcie się ustawodawcy z potrzebami rodzin niepełnych. Opodatkowanie samotnej matki lub samotnego ojca z małoletnim dzieckiem jest niekorzystne w porównaniu z zasadą rozliczania podatku przez związek bezdzietny lub rodzinę pełną z dzieckiem. Natomiast sytuacja podatkowa samotnych rodziców rozwiedzionych wychowujących małoletnie dzieci jest korzystniejsza od sytuacji owdowiałych rodziców.

Problematyka ochrony macierzyństwa w prawie pracy i ubezpieczeń społecznych została przedstawiona przez Annę Seme-

¹ Szczegółowa analiza tej kategorii samotnych matek została przedstawiona w artykule należącym do tej części książki (J. Ciecieląg, *Sytuacja samotnych matek żyjących w wielorodzinnych gospodarstwach domowych*, s. 135-151).

nowicz (*Ochrona macierzyństwa w prawie pracy i ubezpieczeń społecznych*, s. 201-235). W sposób bardzo szczegółowy Autorka zwróciła uwagę na uprawnienia kobiet, świadczenia pieniężne wynikające z racji ubezpieczenia społecznego oraz świadczenia zaopatrzeniowe na rzecz rodziny, świadczenia dla bezrobotnych i świadczenia alimentacyjne. W jej przekonaniu „interesy rodzin niepełnych, jakie tworzą matki samotnie wychowujące dzieci, są szeroko chronione”(s. 230).

W ostatnim opracowaniu tej części pracy zajęto się zagadnieniem samotnego macierzyństwa w prawie socjalnym (s. 237-269). Maria Tkaczyk omówiła bezpośrednią i pośrednią politykę socjalną wobec samotnych matek i poddała ją ocenie. Autorka funkcjonowanie pomocy społecznej wobec samotnego macierzyństwa oceniła negatywnie, ponieważ zaspokaja ono niezbędne potrzeby rodziny, natomiast nie motywuje samotnych matek do usamodzielnienia się.

W trzeciej części pracy (*Pomoc społeczna rodzinom samotnych matek w Polsce*, s. 271-424) zamieszczono pięć opracowań przygotowanych w wyniku badań empirycznych i jedno opracowanie teoretyczne. Pierwsze z nich dotyczy opisu Domu Samotnej Matki (*Bezdomne samotne matki na przykładzie podopiecznych Domu Samotnej Matki w Laskach*, s. 273-309). Magdalena Małkosza podkreśliła fakt, że „domy dla samotnych matek świadczą konieczną pomoc w kryzysowych sytuacjach, nie są jednak w stanie rozwiązać wszystkich problemów swoich podopiecznych” (s. 309). Stwierdziła, że sytuacja samotnych matek związana jest z wieloma różnymi czynnikami sytuacji społeczno-ekonomicznej kraju, do których trzeba zaliczyć przede wszystkim: bezrobocie i powiększanie się sfery ubóstwa, złą sytuację mieszkaniową. Natomiast szansą dla badanych samotnych matek może być pomoc mieszkaniowa ze strony państwa.

Kolejne opracowanie Beaty Bodzan (*Wielodzietne rodziny samotnych matek długotrwale korzystające z pomocy społecznej*, s. 311-327) jest prezentacją studium przypadku. Polegało ono na analizie historii pomocy udzielanej wybranym pięciu spośród czternastu wielodzietnych rodzin samotnych matek. Wynika z niej, że otrzymywana pomoc nie jest skuteczna, bo nie przyczynia się do osiągnięcia samodzielności przez osoby z niej korzystające.

Następne opracowanie o charakterze badawczym (*Samotne matki pobierające zasiłek gwarantowany z pomocy społecznej*, s. 329-350) przedstawia opinię Moniki Sosińskiej dotyczącą skuteczności zasiłku gwarantowanego. W wyniku analizy badań Autorka stwierdziła, że zasiłek ten nie spełnia swojej funkcji i nie mobilizuje samotnych matek do podjęcia pracy. Proponuje natomiast rozwiązanie polegające na skróceniu okresu pobierania tego zasiłku oraz jego ewentualnego przedłużenia uzależnionego od poziomu aktywności w poszukiwaniu pracy.

Przedstawienie podstawowych problemów samotnych matek, które korzystają z pomocy społecznej zostało zawarte w pracy Marii Środoń (*Problemy samotnych matek korzystających z pomocy społecznej*, s. 351-376). Autorka opracowała temat opierając się na wywiadach otwartych i wywiadach środowiskowych, które przeprowadzone były przez pracowników socjalnych i znajdowały się w teczkach osobowych badanych osób. Ukazała ona negatywne konsekwencje związane z formami pomocy i opowiedziała się za takimi, które będą skierowane na usamodzielnienie się samotnych matek. Pomoże w tym krótkoterminowość wsparcia finansowego. Kontynuację tych zagadnień stanowi drugie opracowanie jej autorstwa (*Pomoc rodzinom samotnych matek. Gmina, powiat, organizacje pozarządowe*, s. 403-424). Autorka stwierdza, że wsparcie ośrodków pomocy społecznej polega przede wszystkim na pomocy finansowej w realizacji doraźnych celów konsumpcyjnych. Podkreśla, że w Polsce ciągle nie jest doceniana rola programów i działań mających na celu usamodzielnianie się osób.

Praca Anny Olech i Tomasza Kaźmierczaka (*Pomoc społeczna samotnym matkom. Droga do samodzielności czy instytucjonalizacja niesamodzielności?*, s. 377-401) jest próbą przedstawienia szans wdrożenia programu mającego na celu usamodzielnienie się samotnych matek. Zdaniem Autorów uzyskanie tego celu może być możliwe w zastosowaniu modelu instytucjonalnego, ponieważ zakłada on wczesne wkraczanie pomocy społecznej. Sugerują oni natomiast, że „być może jednak klucz do samodzielności tkwi gdzie indziej, nie w pomocy społecznej, ale tam, gdzie leżą przyczyny trudności życiowych matek samotnych” (s. 398).

Publikacja *Samotne macierzyństwo i polityka społeczna* wnikliwie analizuje, omawia i ocenia politykę społeczną wobec tego

Horizonty Wychowania

narastającego zjawiska. Określa dotychczasowy zakres pomocy i wytycza kierunki dalszej drogi, by była ona bardziej skuteczna i rzeczywiście służyła dobru świadczonemu rodzinom samotnych matek.

Marzena Chrost